

Två vänner

Per Wästberg

För att börja i det personliga: Min studentuppsats hette "Ungdomen nu och för femtio år sen". Hur det var då hade jag inhämtat i *Martin Bircks ungdom* som utkom femtio och ett halvt år tidigare. Uppsatsen fick inte högsta betyg; jag ansågs ha missuppfattat ämnet. Mina första artiklar om Hjalmar Söderberg hade jag då som sjuttonåring skrivit i Blekinge Läns Tidning. Bo Bergman minnesteckning 1951 recenserade jag där över en helsida – något ingen minnesteckning kan räkna med idag.

På Hemmet för gamla trotjänarinnor vid Vanadisvägen samtalade jag med Lisa Andersson; hon var nära vän med Hjalles syster Frida, därtill hushållerska och närmast styvmor för de tre barnen, varibland den äldsta, Dora, ogillade henne å det högsta. När jag nämnde det vid ett möte med Dora utanför Drottninghuset vid Johannes, sa hon att hon aldrig förlåtit Lisa som ville hindra henne att söka in vid teatern och i stället tvinga henne bli gymnastikdirektör, ett framtidsyrke för kvinnor då.

Min pappa bad i slutet av 30-talet få intervju Söderberg i Köpenhamn för Veckojournalen. Han fick till svar: "Jag har inget att säga. Det har jag aldrig haft. Världen är kolsvart. Jag har inte lärt mig se i mörkret." Bo Bergman på besök varnades för att härma Henning Bergers ovana att barrikadera sig med morgontidningarna på toaletten: "Jag vill inte dela en trög tarm med mina vänners."

Herbert Friedländer (1913–81) var en släkting i min familj och före Bure Holmbäck den som visste mest om Hjalles som han träffat och brevväxlat med. Av hans tänkta biografi blev en ovärderlig bibliografi. Jag fick njuta av hans spårsinne och hans minnen av Söderberg. Han tog reda på varenda butik och inrättning vid varje gata nämnd hos Söderberg och intervjuade människor som ännu bodde i kvarteren. Han redigerade Söderbergs samlade verk och efterlämnade anteckningar. Dessutom var han jude så han uppskattade sin mästares starka antinazism.

Bo Bergman var min ingång till Hjalmar Söderberg. Mina tidiga tonår gick i tecknet av hans lyrik, han tog hand om min pubertet, skrev den i bok efter bok, jag behövde bara stryka för i marginalerna. Det var 64 år mellan oss, ändå upplevde jag honom som nära nog jämnårig. Han föddes innan Stanley hittade Livingstone, han såg Eldkvarn brinna. Han bodde i porten bredvid mitt hem vid Oscarskyrkan, jag såg honom på hans promenad två gånger om dagen.

Till slut tog jag mod till mig, skrev ett kort att jag skulle uppskatta en tillägnan i hans samlade dikter, lämnade det till hushållerskan och visades in. Med gammaldags stålpenna satt han och skrev på sin minnesteckning över Hjalmar Söderberg. Jag var knappt fjorton då och häpnade över hans dedikationer från Georg Brandes och Selma Lagerlöf. Senare blev vi faktiskt vänner, jag klev ur rollen som underdånig beundrare. Jag fick honom att slå sig ner vid Bellmans minnessten intill Klara kyrka och fotograferas i min bok om Klara, och från Greta Linders litterära salong Östermalmsgatan 63 följde jag honom hem i snömodden. Jag bjöd hem honom på sill och sup och han stannade i timmar.

Vi träffades då och då under tjugo år, jag tyckte jag kunde prata med honom om ungefär vad som helst. Själv var han ingen bekännare, han använde tidigt postluckan som skyddsgaller, men i sin lyrik värjde han inte för det närliggande och farliga. Han förberedde en samling till sin hundraårsdag och sörjde att han, klar i huvudet, inte nådde riktigt fram. "Jag har skrivit om döden hela mitt liv. Till straff blev jag äldst", sa han.

Vi talade förstås om Hjalles, jag anade inte att jag bara ett par månader efter Bos död skulle få redigera boken med deras brev genom åren: *Kära Hjalles kära Bo*. Där kom jag dem båda inpå livet och hörde på nytt Bos stålpenna raspa mot papperet. I Akademien var nog bara Pär Lagerkvist hans förtrogne. Något försök att välja in Söderberg i Akademien gjordes inte: man visste att han var fjättrad vid familjen och whiskyn i Köpenhamn och vid åsikter som besvärade ibland. Och kunde man se honom vid samma bord som Sven Hedin och Fredrik Böök? Per Hallström, stark tyskvän även han, gick kanske an; Söderberg hade höga tankar om dennes konstnärskap.

På 1950-talet var vi några som tog intryck av de vecka dagdrivarna hos Söderberg – och hos Baudelaire, Oscar Wilde, Runar Schildt, Ode Balten och andra som odlade en lakonisk ironisk stil under tidigt 1900-tal då urbanisering, rotlöshet, sociala omvälvningar och utvecklingsoptimismens kris skakade Sverige. Likt Hjalmar Söderberg tog vi livsproblemen på allvar utan att bli patetiska. Pessimismen hindrade inte att flera blev vapenvägrare och engagerade sig i Gary Davis världsmedborgarrörelse som lockade 750 000 unga, fastän få följde Artur Lundkvists och Stellan Arvidsons maning att skriva under den kommunistiska Stockholmsappellen 1955. Vi såg en parallell till Hjalmar Söderberg, flanör och aktiv antinazist. Det här var år då Ingemar Hedenius *Tro och vetande* polariserade debatten. Hjalmar skulle ha ingripit med kraft på Hedenius och Tingstens sida.

Jag förundras över hur tiden spelar med förskjutningar: Bo Bergman berättade för mig hur han hört Hjalmar Söderbergs mormor berätta. Hon var född 1812 under Karl XIV Johans första regeringsår och dog 1903. En annan lek med tiden har jag tidigare berättat om: 1957 kom jag på Carl Fredrik Reuterswårds förlovningsfest att sitta bredvid Anna Sjöberg alias Nike, Oscar Levertins legendariska älskarinna och mor till Greta som var gift först med Heidenstam, sedan med Österling. Nike var 91, glad och flirtig, tryckte sitt ben mot mitt och förklarade att hennes förhållande med Levertin överdrivits, hennes obesvarade stora passion var Hjalmar Söderberg. Han hade något oemotståndligt i sitt väsen, men hennes framstötter fick inget resultat, Söderberg drog sig undan.

Söderbergs ovilja att begära för mycket av tillvaron, hans indolens och hans manövrar att hålla smärtan i distansens strama tyglar – särskilt efter kärlekshistorien med Maria von Platen – gjorde honom olik Bo, den pliktrogne posttjänstemannen som trots sin migrän och sina egna kärlekskval sällan svek sin arbetsplats. Han recenserade på kvällarna och skrev poem på helgerna.

Hjalmar maskerade sitt skapande med timmar vid schackbräde och groggbord. Han var tillgänglig men butter, han var kvick men fann i grunden inte mycket att skratta åt, desto mer att sorgset gyckla med. Litteraturen föreföll honom vara både slit och undanflykt, och en öppning till en möjlig frihet för den som varken var resenär eller utforskare av främmande miljöer. Men under en förklädnad av organiserad lättja satte han ihop bokstäver som glöder än. Medan många författarskap från den tiden är som de icke gångbara mynt man kan hitta i åkern, blänker Söderbergs prosa av hållbaraste metall.

Hur många av oss har inte vallfärdat till platser där Söderbergs gestalter upplevt något genomgripande – Johannes kyrkogård, Humlegården, Drottningholmsparken – och känt oss införlivade med deras stämningar och moraliska konflikter. Vår vandring underlättas av en miljöskildring som särskilt i *Förvillelser* är tydligt lokaliserad. Vi kan på kartan rita ut Tomas Webers livsresa från en solig vårdag i Stockholm till en snöig morgon före jul. Och Arvid Stjärnblom kommer alltid att möta Lydia i ett rum vid Johannes, hur där än ser ut. Den staden är inte byggd på pålar utan på känsla. I Strindbergs och Söderbergs Stockholmsprosa råder en topografi som väcker en kärlek växlande mellan passion och svalka, mellan vällust och dröm.

Den tidens Stockholm är en världsstad hopkramad till en by. Avstånden små, krogarna talrika. Man iakttas från fönster och trottoarer, men om kvällen glöder lyktorna sparsamt och om natten gör man vad alla vet och ingen ser. Staden blir en spegling av sinneslägen, en inre stad, en själskuliss, befolkad av sömngångare och skuggor.

Söderberg beskriver gator och näringsställen oftare än hem. I pjäsen *Aftonstjärnan* frågar servitrisen Vivan varför doktorn läser böcker på krogen i stället för hemma. Hon får veta att han inte kan sitta hemma därför att han är gift. Den hemlösheten drev Söderberg till kaféer när han skrev teaterrecensioner och brev. Dock undvek han Skeppsbrokällaren där Svenska Akademien med Carl David af Wirsén i spetsen blandade sina ”enkla fosterländska toddar, oberörd av den nya tidens flärd”. Likaså undvek han Berns där ”röd- och vitmålade flickor gallskråkande flaxade omkring på tribunen likt levande disktrasor, i vanvettigt virrvarr”.

Under Söderbergs livstid växte Stockholm från 130 000 till 600 000, en tid som sträckte sig från Karl XV till Per Albin Hansson. Staden förändrades från slum till välfärd, från kåkar till palats. En nostalgi kunde gripa Söderberg som påminde sig en tid ”då man ännu kunde gå

i lugn och ro på Djurgården och skarva ihop en versbit, utan att vart ögonblick behöva hoppa i diket för en bil, och då inte ens Calle Cederström drömde om att beblanda sig med änglarna i skyn”.

Tomas Weber, Martin Birck, doktor Glas och Arvid Stjärnblom är levande personer i vår litteratur och det är genom deras ögon vi ser de årens Stockholm. Redan på första sidan i debuten *Förvillelser* möter vi en stämning från en sen aprildag som den här idag. Det är den musikaliska rytmen som lyfter de välbekanta raderna: ”Det var en av de sista dagarna i april, en orolig dag med hafsbå blå himmel och stora seglande molnflockar, en nyckfullt leende dag med sol och mulet i hastig växling och med skarpa vindilar österifrån, från skären, från havet. Klockorna i Jakob sjöngo och dånade, det var en gammal diktare som begrovs.”

Söderbergs iakttagelse är skarp från första början. Som nittonåring kåserar han i DN om en ångbåtsfärd och observerar vad vi ondgör oss över även idag: ”I strandbrynet skräpa de vanliga kulturspåren, blekta korkar och avslagna buteljalsar, och till råga på eländet ligger en urvattnad spaderknekt med fräck uppsyn på ryggen och trotsar svallvågorna.”

Hans tidsmålningar har en större duk än Hôtel Rydberg och Operakällaren. Han kunde se tillvaron som ett skådespel, men som sanningsvittne genomskådade han lögn och förstållning. Han var en kränkt rationalist som trodde på förnuftet som ett röjningsredskap bland all falsk bråte. Han kritiserade de rikas egoism och blindhet för de fattigas bostadsvillkor. Som hade det gällt Trump idag skrev han att om Al Capone blev president i USA, skulle många falla för hans praktiska handlag med affärer, hans naiva gemyt och hans avsky för de intellektuella.

Söderberg satiriserade hyckleri, dubbelmoral och uppblåst patriotism i Oscar II:s Sverige. Det gjorde att han blev orsak till bildandet av Riksförbundet för sedlig kultur förutom att skolungdomen förbjöds att se hans pjäs Gertrud. Någon livstrött flanör var han således inte. Skyldighet och vilja, devisen på Döbelns grav, kände han som sitt eget ansvar.

Med sitt klara förstånd genomskådade han tidens farsoter och sviktade aldrig, ingen kunde vara mindre opportun, mindre förljungen – aldrig ett falskt tonfall. Om hans personer syns viljesvaga, blev han själv med åren allt mer viljestark. Han tog häftigt parti för Dreyfus oskuld. *Den allvarsamma leken* dokumenterar hans engagemang då Merkel i Nationalbladet, alias Svenskan, låter översätta Zolas anklagelse *J'accuse*. Tidningsredaktionen är en central miljö för Söderberg. I breven till Bo Bergman på 30-talet märks hans förbittring mot nazismen och hans skepsis mot den svenska regeringens och pressens motståndskraft inför Hitler. *Det mörknar över vägen* hette hans novellsamling 1907. Än mörkare var det 1941 då han gick bort i det av nazisterna ockuperade Köpenhamn.

Bo Bergman är mer av en obotlig melankoliker än Söderberg som har ett trots och en energi i själva formuleringen. Hos Bergman talar ålderdomen, den tid då allt är för sent. Han gestaltar nederlaget som aldrig kan göras ogjort. Söderberg såg det destruktiva i påvisbara företeelser som kyrkan, familjeinstitutionen, militarismen. Diktaturen, Francos och Hitlers, var olaglig och olämplig, eftersom den människa inte är född som kan sköta hushållet för en familj med hundra miljoner barn. Hade han varit yngre och friskare hade han kunnat spela en roll som Torgny Segerstedts.

De hörde till en generation – med J.P. Jacobsen och Herman Bang som förebilder – som tyckte sig födda gamla och viljelösa, allt uppgjort på förhand, för som det heter i mottot till *Den allvarsamma leken*: ”Man väljer inte sitt öde.” De fastnade i det egna jaget och dess rikedom på motsättningar; de skapar förtäckta självporträtt oftare än fristående gestalter.

Vi möter två obotligt ensamma förenade i livslång vänskap. Enligt Bo Bergman hörde den vänskapen ”till de inte allt för många behållningarna av något djupare värde livet beskärt mig”. ”Kära Hjalle, låt mig få förbli din envisaste vän i hela världen!”

Men egentligen, sa Bo om Hjalle, ”kom ingen honom riktigt nära. Han knäppte igen rocken om ett liv, som i själva verket rymde långt mera av tragik än det gav sig ut för.” I sin minnesteckning sammanfattade han sin vän: ”En meditativ natur full av vaken misstänksamhet mot det samhällskanoniserade ..., en tungsint sensualist utan något överflöd på röda blodkroppar, ett klipskt huvud, en förutbestämd själ med färdiga åskådningar och ringa expansionsmöjligheter.”

Ja, så har vi en afton som denna kunnat se solen bortom Katarina kyrka brytas mot det förflutnas återsken. Och klockorna i Jakob har sjungit, inte för en ockrare och en diktare utan för aprildagens tveksamma vår och för hoppet om dagar med allt starkare ljus.